

1. Українська спільнота: чинники етно- та культурозбереження

Світлана Бойко

Роль сучасного педагога в етно- та культурозбереженні української спільноти

В статті розглянуто різні типи педагогів, серед яких особлива увага приділяється педагогам-подвижникам, які намагалися передати учневі українську ментальність і культуру, виховати загальнолюдські, національні, моральні, естетичні цінності. Узагальнюється, що українське суспільство вимагає формування педагога нового типу й нової ідеологічної спрямованості, для якої українська справа була, є й залишається справою долі і совісті.

The article deals with the typology of teachers, an emphasis is made on the enthusiast teachers, who made an attempt to transfer Ukrainian mentality and culture, to breed human, national, moral and aesthetic values to their pupils. It is summarized, that Ukrainian society demands training teachers of a new type and a new ideological focus, who sees Ukraine and its culture is a matter of his honor and conscience.

До числа найважливіших і найактуальніших тем сучасного українознавчого дискурсу належать ті, що пов'язуються з осмисленням основних вимірів буття української спільноти у глобальному світі та у просторі міжкультурних комунікацій. Незважаючи на численні дослідження, присвячені українському етносу, історії розвитку української культури та національної свідомості, філософії освіти, досі актуальною залишається проблема з'ясування місця і ролі відомих і маловідомих педагогів в етно- та культурозбереженні української спільноти. Мета статті – розглянути педагогів-подвижників як національно зорієнтовану силу, що репрезентувала стиль мислення українства, глибинні архетипи його свідомості та етнокультурну ідентичність української спільноти.

Для цього визначимо спочатку, які ж існують типи педагогів і звернемо увагу на те, що в статті під поняттям «педагог» мається на увазі одночасно і вчитель, і викладач, і вихователь, і організатор позашкільної діяльності підростаючого покоління. Спираючись на дослідження В. Андрущенка [1, с. 42–43], можна виділити три типи вчителів: ідеологічно лукаві, вчителі-притосованці та вчителі-подвижники. Розкриваючи кожен із них, простежимо також і за ставленням суспільства до таких вчителів. Почнемо з того, що в українській національній культурній традиції вчитель вважався вагомою постаттю (поряд із представником духовенства) в селі чи маленькому містечку. Його поважали і навіть боялися, до нього йшли за порадою, запрошували на сімейні урочистості й, віддаючи дитину до школи, наказували «слухатись учителя, як рідного батька».

На жаль, у період царизму, існування українських земель під владою інших держав, а особливо в радянські часи, ставлення до вчителя змінилось не на найкраще. Царизм і представники іншодержавних влад, що домінували над регіонами України, намагалися принизити українського вчителя, зменшити його вплив на учнів, а нерідко – просто вилучити його з навчально-виховного процесу. Вони насаджували власну, якщо не зовсім ворожу, то у всякому разі – чужу українському народові ідеологію та культуру. Викладання українською заборонялось. Вивчення української мови й культури переслідувалось. Українського вчителя, який намагався донести до учня українське слово, культуру, світосприйняття, піддавали жорстоким репресіям. Така ситуація сприяла появі *ідеологічно лукавих вчителів*. Вони зрощували ілюзорні цінності, формували ілюзорну особистість, яка з часом буде відторгнута історією. Щоправда,

багато хто з тогочасних вчителів щиро вірили в комуністичні ідеали і мораль, які до того ж мали досить потужний гуманістичний, загальнолюдський аспект. Позитивним у цій праці була лише суто наукова складова, яку вчителі передавали дітям, щирість, людяність і любов до дитини, з якою вони заходили до класу. Навряд чи ми маємо право звинувачувати їх у лукавстві.

Була в ті часи й інша когорта вчителів – тих, хто мав сумнів щодо справедливості життєвих устоїв, які вибудувувала радянська влада, але з дійсністю загалом погоджувались. Це були *вчителі-притосованці*. Їхня роль в історії розвитку освіти, культури й просвітництва суперечлива. Вони погоджувались з рішеннями партії та уряду, засуджували «ворогів народу», співали патріотичні пісні, навчали і виховували дітей у контексті директив, «спущених згори». Притосовництво заповняло школу. В життя йшло покоління людей, якщо й не зневірених у ідеалах, то майстерно притосованих до реалій тогочасної економіки й політики, культури і побуту.

І лише поодинокі *вчителі-подвижники*, передові університетські професори, чії імена відомі чи маловідомі, намагалися розвіяти радянську міфологію й сформувані дух непокори, передати підростаючому поколінню українську ментальність і культуру, бути активними носіями наукових знань і духовності [9; 7]. Так, епоха царизму й радянська епоха подарувала світові видатних українських педагогів, теоретиків і практиків національної освіти світового рівня – М. Пирогова і К. Ушинського, професуру Львівського, Київського і Харківського університетів, а згодом «Просвіти» і НТШ, М. Максимовича і Б. Грінченка, В. Сухомлинського і С. Русову, В. Вернадського і С. Єфремова.

Таїнством залишається не лише їх геніальна спадщина, яку вивчають сьогодні у всьому цивілізованому світі, а й те, як вони могли створити подібне в контексті й наперекір епосі, в якій жили. Адже в ті часи вчителів-подвижників переслідували і карали, виганяли зі школи, таврували як ворогів народу [15]. Більшість із них стали в'язнями ГУЛАГів, репресивних установ радянської епохи [17].

Зазначена ситуація сприяла тому, що у наш час й досі працюють всі три типи педагогів: ідеологічно лукаві продовжують лукавити; притосованці – притосовуються. І лише національно свідомі особистості взяли за творення української освіти як національної справи, за формування вчителя нового типу й нової ідеологічної спрямованості.

Характерною особливістю сучасного періоду розвитку педагогічної освіти є пошук нового змісту, форм, методів і засобів навчання, виховання й управління; розгортання широкої експериментальної роботи, спрямованої на впровадження освітніх інновацій на засадах сучасної філософії освіти, яка суттєво відрізняється від попередньої і основою якої є українознавство.

Українознавство дозволяє замість діалектико-матеріалістичної методології використати системний, логіко-когнітивний, феноменологічний, антропологічний, аксіологічний, парадигмальний та інші принципи і підходи. Одним з найважливіших виступає українознавчо-генетичний підхід, адже етно- та культурозбереження української спільноти на сучасному етапі неможливе без одвічних традицій родинної педагогіки, без досвіду діяльності братських і козацьких шкіл, без ідей Володимира Мономаха, Григорія Сковороди, Бориса Грінченка та інших видатних українських мислителів.

За роки суверенітету теорія педагогіки збагатилася концепціями національного виховання багатьох педагогів-подвижників (П. П. Кононенко, Т. П. Кононенко, Т. П. Усатенко, Ю. Д. Руденко, В. Г. Кузь, З. О. Сергійчук, Г. Г. Філіпчук), побачили світ підручники, посібники, збірники наукових праць з українознавства, народознавства, етнографії, етнокulturознавства, що занурюють дітей в духовний світ українства, знайомлять молоде покоління з етнічною історією та етногенезом нашого народу, традиційною народною культурою (П. П. Кононенко, В. К. Борисенко, Л. І. Горенко, В. Д. Баран, В. І. Сергійчук, Т. С. Воропаєва, В. М. Піскун, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, І. В. Ворончук, Л. Ф. Артюх, Л. Ф. Вудвуд, Г. Й. Горинь, М. К. Дмитренко, Р. Ф. Кирчіва, С. А. Макарчук, В. Я. Мацюк, С. П. Павлюк, А. П. Пономарьов), фольклористики, української народної творчості (В. П. Коротя-Ковальська, А. І. Іваницький, М. Б. Лановик, З. Б. Лановик, М. Москаленко).

Щодо насичення змісту шкільного навчання етнокulturними цінностями української спільноти зауважимо, що цей процес почав відбуватися вже у 80-х роках ХХ ст. На цей час, як зазначає Т. П. Усатенко, вже були розроблені освітня програма народознавчого змісту Валентини Стрілько, яка впроваджувалася у Гнідинській школі, а також програма колективу педагогів з Черкащини, очолюваного Л. М. Білозерською. Широкого розмаху народознавча діяльність набула в 1994 р., коли до навчальних програм загальноосвітніх шкіл і вищих навчальних закладів було введено предмет «народознавство». Наступні кроки з питань етно- та культурозбереження української спільноти були зроблені завдяки концепції «Школа нової генерації – українська національна школа-родина», яка ставила за мету трансформувати середній загальноосвітній навчально-виховний заклад (школу) в єдину українську національну школу на засадах українознавства [22]. Над науково-дослідними проблемами проекту «Школа-родина» з 1995 по 2001 р. працювали разом і вчені-українознавці, і керівники освітніх закладів, і педагоги-практики в усіх регіонах України.

З цього часу питання етно- та культурозбереження української спільноти почали підніматись у навчально-виховному процесі на основі українознавства. На це педагогів зорієнтовували наступні головні освітнянські документи: 1) введення *інтегративного курсу «Українознавство»* до шкільного компонента навчального плану, зокрема до освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту для 11-річної школи [13]; 2) втрата чинності попереднього документу на підставі Постанови Кабі-

нету Міністрів України № 1717 (1717–2000-п) від 16.11.2000 р. «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на повний зміст, структуру і 12-річний термін навчання» [10]; 3) у «Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)», затвердженій Постановою Колегії МОН України та Президією АПН України № 12/5–2 від 22.11.2001, зазначається: «Зміст шкільної освіти детермінований *українознавчим спрямуванням*, що безпосередньо забезпечується вивченням таких загальноосвітніх предметів, як українська мова, українська література, історія України, географія України, українська художня культура тощо, а також шляхом висвітлення українознавчого матеріалу у змісті інших навчальних предметів» [14]; 4) у загальній частині Державного стандарту базової і повної середньої освіти, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24, визначено, що «Зміст базової і повної середньої освіти створює передумови (...) для надання навчанню *українознавчої спрямованості*, що безпосередньо забезпечується вивченням української мови, української літератури, історії України, географії України, українського мистецтва тощо» [11]; 5) Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 787 про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, в якому *спеціальність «Українознавство»* (код 8.18010007) відноситься до спеціфічних категорій (шифр галузі 1801) [12].

Проте, у вчителів-практиків часом викликає труднощі потреба поєднання світоглядних засад українознавства з фактологічно насиченістю предметних курсів. Непоодинокими є випадки обмеження наукового обсягу поняття «українознавство» його етнографічно-побутовими складовими (у таких практиках «українознавчим» видається проведення дуже популярних нині шкільних вечорниць або аматорських краєзнавчих студій, а не, скажімо, поглиблене осмислення на уроках літератури проблем національної ідентичності в їхній проекції на художні тексти; реалізація соціокультурної змістової лінії програми з української мови часом вичерпується вивченням цитат про красу і багатство української мови, хоча можна скористатися багатим мовним матеріалом і для формування мотивації вивчення рідної мови, і для задоволення комунікативних та естетичних потреб школярів, і для стимулювання їх мовотворчості).

Гостро постала проблема організації української освіти не лише в Україні, а й у зарубіжних країнах. «Проблема єдності українського освітнього простору воістину наріжна, і часом навіть драматична», – зауважує П. П. Кононенко, «бо українська освіта в інших країнах існує вже сотні років, і фактично саме українознавча освіта століттями тримала й досі тримає українство на рівні міжнародного досвіду в ролі найголовнішої фортеці та енергетичної сили збереження і поступального розвитку українства» [8].

Нині в зарубіжжі існують могутні форпости Духу, котрі рішуче протистоять посиленню асиміляційним процесам і денаціоналізаційним заходам, навіть з боку державних органів деяких держав-сусідів. І ми не можемо не бачити титанічної роботи Шкільної Ради США (голова – академік Є. Федоренко), десятків середніх і вищих навчальних закладів Канади й Австралії, Бразилії і Португалії, Італії, Німеччини, Польщі, Молдови, Азербайджану... Яскравими прикладами високої організації навчального процесу є школа й Інститут україністики у Грузії (директор акад. О. Баканідзе), школи україністики у Латвії (директор

Л. Кравченко), в Італії, Придністров'ї, Угорщині та Українська школа мистецтв у Парижі (директор О. Місталь).

Велику роль в організації освіти закордонних українців відіграє Міжнародна українська школа (директор Людмила Іванова). Нарешті вона почала здійснювати координацію зусиль освітян України і зарубіжжя на рівнях педагогічної теорії й досвіду, створення навчальних програм, підручників і посібників, навчання кадрів. Підтримуються прямі зв'язки десятків вітчизняних і зарубіжних шкіл, гімназій, ліцеїв. Все робиться для того, щоб закордонний український навчальний заклад міг бути острівцем збереження рідної мови, культури, традицій на території країни проживання.

Про досвід роботи зарубіжних навчальних закладів можна дізнатися з довідника «Українська освіта за кордоном. Навчальні заклади, школи, кафедри, студії зарубіжжя, в яких вивчається українська мова та інші українознавчі предмети» (дані станом на серпень 2009 року) [20], із збірника наукових праць «Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Третього Міжнародного конгресу» (м. Київ, 21–22 жовтня 2009 р.) [21] та ін. Для кращої співпраці із закордонними навчальними закладами Національним науково-дослідним інститутом українознавства МОН України був розроблений проект «Створення інформаційного середовища для закордонних українських навчальних закладів», керівником якого є кандидат філософських наук, доцент, заступник директора з науки Національного науково-дослідного інституту українознавства Т. П. Кононенко. «Це є один із тих загальногромадянських проектів, як зазначає Т. П. Кононенко, який може бути закладений в основу формування принципово нового навчального закладу, який виникає на основі світоглядних українських засад» [3].

З метою дослідження етнокультури української спільноти як в Україні, так і за кордоном, проводяться різноманітні заходи: міжнародні конгреси, конференції [19], круглі столи, фестивалі, конкурси і не лише з українознавства [2], а й культурно-мистецькі, спортивно-оздоровчі [16] і т. ін. Участь дітей і молоді в цих заходах, як стверджують науковці, сприяє їхньому моральному зростанню, естетичному розвитку особистості, активізації творчої діяльності, формуванню національної самосвідомості.

Діяльність сучасного педагога у галузі українознавства, фольклористики, етнографії, народного мистецтва, участь у фольклорно-етнографічних експедиціях, художньо-практична і виконавська діяльність з опанування секретами народної творчості також сприяють етно- та культурозбереженню української спільноти. «Саме через діяльність педагога реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального і духовного потенціалу нації, розвиток вітчизняної науки і техніки, збереження і примноження культурної спадщини», – наголошується в Державній програмі «Вчитель» [5].

Сучасне українське суспільство вимагає формування педагога нового типу й нової ідеологічної спрямованості, для якого українська справа була, є й залишається справою честі і совісті [18]. Виступи учасників студії вчителів-українознавців засвідчили, що Україні бракує свідомих українців [6]. І тільки українознавство має той потенціал, на основі якого наші учні у майбутньому повинні стати не лише добрими фахівцями з математики, фізики, економіки, правознавства, а, перш за все, мають бути патріотами своєї країни, українцями на своїй землі, творити державу для майбутніх поколінь. Але для цього необхідно переглянути існуючі системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників [4].

Отже, українознавчо-педагогічне дослідження довело, що спільними зусиллями педагогів-подвижників як в Україні, так і за кордоном можна домогтися об'єднання міжнародних українських сил для активізації діяльності освітніх, наукових, культурно-мистецьких організацій з метою збереження етнокультурної спадщини української спільноти.

1. Андрущенко В. Особистість учителя як предмет філософсько-педагогічної рефлексії // Вища освіта України. – 2007. – № 4. – С. 5–12.
2. Бойко С. Контент-аналіз освітнього проекту «Міжнародний конкурс з українознавства» // Українознавство. – 2010. – № 2 (35). – С. 106–110.
3. Ванчура Ю. Українська освіта за кордоном: підсумки і перспективи // Українознавство. – 2010. – № 3 (36). – С. 28–30.
4. Горенко-Баранівська Л., Пономаренко А. Курси підвищення кваліфікації вчителів українознавства Чернівецької області // Українознавство. – 2003. – Число 4 (9). – С. 156–159.
5. Державна програма «Вчитель» [Електронний ресурс] / Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 р. № 379 «Про затвердження Державної програми «Вчитель»». – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/KMU_379.doc.
6. Істоміна Н. Про студію вчителів-українознавців // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 317–318.
7. Кононенко М. П., Сазоненко Г. С. Українські вчені – натуралісти, математики, лікарі, педагоги: Посібник-довідник. – Видання друге, доп. – К.: Укр. Центр дух. Культури, 2001. – 312 с.
8. Кононенко П. П. Освітнє середовище закордонних українських навчальних закладів // Українознавство. – 2010. – № 3 (36). – С. 8–10.
9. Левицька Н. Відомі і маловідомі імена професорів університетів Наддніпрянської України (2-а половина XIX – початок XX ст.) // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 97–101.
10. Постанова Кабінету Міністрів України № 1717 (1717–2000-п) від 16.11.2000 р. «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на повний зміст, структуру і 12-річний термін навчання». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1717-2000-%EF>.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lawua.info/bdata1/ukr1032/index.htm>.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 787 про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=787-2010-%EF>.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1998 року № 1239 «Про затвердження Базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1239-98-%EF>.
14. Про концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа) затверджену Постановою Колегії МОН України та Президією АПН України № 12/5-2 від 22.11.2001. затверджена Постановою Колегії МОН України та Президією АПН України № 12/5-2 від 22.11.2001. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712.
15. Скакальська І. Б. Внесок української еліти Волині в розвиток освіти на Кременеччині у міжвоєнний період ХХ ст. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – 2008. – Т. XXI. – С. 117–122.
16. Скаутська українська організація «Пласт» // Педагогічні технології. Досвід. Практика: Довідник / П. І. Матвієнко та ін.; Полтава, обл. ін-т післядиплом. освіти пед. працівників ім. М. В. Остроградського. – Полтава, 1999. – С. 258–260.
17. Слободянюк П. Я. Педагоги Хмельниччини – жертви сталінських репресій / П. Я. Слободянюк, Ю. В. Телячий, Ю. С. Чемерис; Державний комітет архівів України та ін. – Хмельницький: ПП «Прометей», 2005. – Ч. І. – 288 с.
18. Табачек І. В. Формування та розвиток особистості сучасного вчителя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.10 / І. В. Табачек. – К., 2005. – 20 с.
19. У Києві відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Українознавство у світовому гуманітарному просторі». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2010/28_10/1.
20. Українська освіта за кордоном. Навчальні заклади, школи, кафедри, студії зарубіжжя, в яких вивчається українська мова та інші українознавчі предмети (дані станом на серпень 2009 року) / Упор.: Глоба М. К., Зінкевич С. П. / Міністерство освіти і науки України. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/inozem/higher/topic/dovidnyk2009.doc>.
21. Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Третього Міжнародного конгресу (м. Київ, 21–22 жовтня 2009 р.). – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. – Кн. 1. – 400 с.
22. Усатенко Т. Науково-дослідний проект «Українська національна школа-родина»: підсумки, перспективи // Українознавство. – 2002. – Число 3. – С. 90–93.
23. Усатенко Т. Розбудова національної освіти в добу визвольних змагань (1917–1920) // Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. – С. 306–312.